

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 75.03:78.04(439)“18”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-7>**Олена АФОНІНА,***orcid.org/0000-0003-1627-6362*доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри хореографіїНаціональної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) *aolena7@gmail.com***ВПЛИВ РОМСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА ТВОРЧІСТЬ
УГОРСЬКОГО ХУДОЖНИКА ЯНОША ВАЛЕНТИНІ**

Ромське мистецтво як малодосліджений перспективний напрям наукових досліджень, з огляду на доволі невелику кількість наукових джерел, потребує альтернативних інструментів дослідницької роботи в цьому напрямку. Такими вбачаються зразки живопису й графіки, які свого часу виконували функцію документування епохи, в якій були створені. Особливо це стосується картин побутового жанру, в яких увіковічено життя різних соціальних верств населення. Чільне місце в образотворчому мистецтві Угорщини XIX століття посідає зображення музикантів як своєрідний мистецький маніфест угорської ідентичності. Тож мета статті – проаналізувати вплив ромської музичної культури на творчість Яноша Валентині, одного з найвидатніших угорських художників другої половини XIX століття. У статті виокремлено п'ять основоположних робіт на ромську музичну тематику авторства Яноша Валентині та проаналізовано їх. Це «Циганський хлопець-скрипаль» (друга чверть XIX ст.), «Хлопчик зі скрипкою» (1870), «Циганська школа» (1896), «Улюблена мелодія» (кінець XIX ст.), «Хлопчик з динамізмом і глибокого ліризму. Твори траншують національний угорський характер (оптимізм і мрії про краще життя, любов до мистецтва та ін.), на який вплинуло перебування ромського етносу протягом століть на території Угорщини, коли угорці й роми співіснували на одній території, їхні культури перебували в тісному діалозі. У зв'язку з чим зафіксовано, що в світі народна ромська музика часто сприймається як угорська. Не викликає жодного сумніву, що образи ромів-музикантів символізують музичальність угорського фольклору та стали візитною карткою індивідуального стилю Яноша Валентині та потужним чинником угорського культурного самоусвідомлення, оскільки в них втілений національний угорський характер.

Ключові слова: роми, цигани, ромська музична культура, ромська музика, образотворче мистецтво, живопис, угорська національна культура.

Olena AFONINA,*orcid.org/0000-0003-1627-6362*

Doctor in Art Studies, Professor;

Professor at the Department of Choreography

National Academy of Culture and Arts Management

(Kyiv, Ukraine) *aolena7@gmail.com***IMPACT OF ROMA MUSICAL CULTURE ON WORKS
OF THE HUNGARIAN ARTIST JÁNOS VALENTINI**

Roma art as an underexamined promising area of scientific study, given rather small number of scientific sources, requires alternative tools for study in this area. Such tools are considered to be examples of painting and graphics that once served to document the era in which they were created. This is especially true of paintings of genre art, which immortalize life of various social strata. Depictions of musicians occupy a prominent place in 19th century Hungarian fine art as a unique artistic manifestation of Hungarian identity. Therefore, the purpose of the article is to analyze the impact of Roma musical culture on works of Janos Valentini, one of the most prominent Hungarian artists of the second half of the 19th century. The article identifies and analyzes five fundamental works devoted to Roma musical themes by Janos Valentini. These are “Gypsy Boy Violinist” (second quarter of the 19th century), “Boy Violinist” (1878), “Gypsy School” (1896), “Favorite Melody” (late 19th century), “Boy with a Violin” (1870). It was found that they characterize his style as realistic, the images are the combination of dynamism and deep lyricism. The works reflect the national Hungarian character (optimism and dreams of a better life, love of art, etc.), which was influenced by the presence of the Roma ethnic group in Hungary for centuries, when Hungarians and Roma people coexisted in the same territory, their cultures were in close dialogue. In this regard, it has been recorded that Roma folk music is often perceived as Hungarian in the world. There is no doubt that images of Roma musicians symbolize the musicality of Hungarian folklore and have become the hallmark of Janos Valentini’s individual style and a powerful factor of Hungarian cultural self-awareness, as they embody the national Hungarian character.

Key words: Roma people, Gypsies, Roma musical culture, Roma music, Fine arts, painting, Hungarian national culture.

Постановка проблеми. Вивчення ромських образів в образотворчому мистецтві різних країн світу є перспективним напрямком вітчизняного мистецтвознавства, але потребує нових наукових ракурсів. Це дозволить мистецько-науковій спільноті й всьому українському суспільству боротись з деякою упередженістю щодо етногенезу ромів, їхньої історії, укладу життя, специфіки матеріальної та духовної культури. Одним із таких напрямків обрано вивчення зображень ромів-музикантів в творчості одного з найвизначніших художників Угорщини другої половини XIX ст. – Яноша Валентині, який відомий у всьому світі як автор десятків робіт на ромську тематику.

Аналіз досліджень. Проаналізувавши дослідження мистецтвознавчого спектра, встановлено, що натеper не існує наукових праць в українській та зарубіжній науці, присвячених вивченню впливу ромської музичної культури на творчість Яноша Валентині. Попри те, наявні загальні дані про його творчий доробок, з акцентом на те, що в ньому преважує ромська тема. Наприклад, Є. Ковач у дослідженні під символічною назвою «Чорні тіла, білі тіла – «Циганські» образи в Центральній Європі на рубежі XX ст. (1880–1920), присвяченому аналізу складного упередженого ставлення європейських народів до ромів, звернулася до трактування ромських образів у творах живопису. Вчена звернула увагу на творчість Яноша Валентині, розглянувши його твір «Циганська школа» (1896), на прикладі чого вказала його прихильність до ромських образів, які він зображав неупереджено, а вкрай реалістично, тонко акцентуючи на реаліях ромського життя (Kovács, 2021).

Мета статті – проаналізувати ромську музичну культуру як напрямок художньої творчості Яноша Валентині, одного з найвидатніших угорських художників другої половини XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Угорщина другої половини XIX ст. переживала період національного і культурного піднесення. Після тривалого гноблення з боку Габсбурзької монархії під час перебування під її пануванням, угорці прагнули зберегти та утвердити свою самобутність у мистецтві, музиці, літературі. У цей період особливу увагу митців було привернуто до надбань угорської матеріальної та духовної культури як виразників національного духу. З огляду на те, що ромський етнос протягом століть проживав на території Угорщини – він інтегрувався в угорське суспільство, мав з ним спільні сторінки історії, культури й мистецтва.

Тож не випадково в образотворчому мистецтві другої половини XIX ст. наявне звернення худож-

ників до образу ромів. Митців приваблювали ромська музика й танці, що неодмінно супроводжували народні свята та ярмарки. А ромські скрипалі стали уособленням угорського фольклорного колориту. Ромська культура й нині є невід'ємною частиною угорської: промовистим фактом є неабияка популярність Будапештського циганського оркестру, заснованого в 1985 році.

Популярність ромських музикантів Угорщини здобула світове визнання. Наприклад, в 1887 році угорсько-словацькі цигани (балшейди) іммігрували до США та привезли з собою традиційну угорську циганську музику, яку вони та їхні предки грали в Європі протягом сотень років. Угорські циганські музиканти грали на всіх основних угорських емігрантських та на багатьох американських заходах протягом понад 100 років. Угорський циганський оркестр складається з провідної скрипки, яку називають «примасом», другої скрипки або альту, скрипки-тенора, басової скрипки та цимбали. Тож, можна стверджувати, що ромська угорська музика є важливою частиною світового музичного спадку.

До теми музики у своїй художній творчості часто звертався Янош Валентині (1842–1902), один з основоположників угорської національної школи образотворчого мистецтва. Родом із небагатої сім'ї, він з дитинства захоплювався малюванням та грою на скрипці, розвиваючи таким чином свій творчий потенціал. Під час подорожей Угорщиною, митець спостерігав життя простих людей, народні звичаї та обряди, їхній побут. Свої враження Янош Валентині потім фіксував у численних творах: створив ряд романтичних жанрових композицій, де поєднав образи ромів-музикантів зі скрипками на фоні ромського побуту або пейзажної лірики, які уособлювали народний дух Угорщини, символізували мрію про вільне мистецьке життя.

Значну частину життя Янош Валентині провів у подорожах Європою – зокрема багато років мешкав у м. Мюнхені. Очевидно, перебуваючи далеко від батьківщини, він відчував ностальгію за рідною Угорщиною, її культурою та побутом, невід'ємним атрибутом якої була ромська музика (Valentiny János, 2018). Саме туга за національними витоками могла спонукати художника до створення картин на етнографічну тематику, присвячених повсякденному життю угорських ромів.

На картині «Циганський хлопець-скрипаль», художник зобразив бідного ромського хлопчика в поношеному одязі, що сидить на підмурку старої занедбаної будівлі (рис. 1). Темний фон стіни справляє похмуре враження, передає занедбаність,

що оточує героя картини. Хлопець втілює собою злиденність, але разом з тим, попри складні життєві обставини, глядач відчуває його прагнення до прекрасного, втілене у зображенні скрипки. Налаштовуючи її, він немов готується розчинитися у чарівних звуках музики, яка дасть змогу перемогти буденну скруту бодай ненадовго. Цей контраст убогості повсякдення і внутрішньої свободи й пориву до мистецтва, втілений Яношем Валентині в постаці бідного скрипаля-рома, наділяє образ глибоким символічним змістом. Художник цим ніби протиставляє зовнішній злиденності безмежне духовне багатство свого народу (Laura, 2015).

Рис. 1. Янош Валентині «Циганський хлопець-скрипаль», друга чверть XIX ст.

Картина «Хлопчик-скрипаль» також уособлює типовий для художника мотив поєднання образу рома з музичною тематикою (рис. 2). Тут образ скрипаля є втіленням любові угорського народу до мистецтва, свідчить про його устремління до гармонії на тлі буденних клопотів.

Композиція твору досить проста – центральне місце посідає постаць хлопчика. Колорит полотна досить стриманий, витриманий переважно в коричнево-бежевій гамі з акцентами світлотіні на обличчі та інструменті. Фон також нейтральний, увагу зосереджено на силуеті хлопчика та його скрипці (Lilla, n. d.).

Його вираз обличчя передає сум та задуму, погляд спрямований удалину, постаць немов скута скорботою. Ймовірно, ці емоції художник передав з метою віддзеркалення важкої долі ромського народу, його безправності та бідування. Старий подертий одяг посилює відчуття злиденності та самотності хлопчачої постаці. Водночас скрипка в руках хлопця, як на попередньому творі натякає на можливість духовного порятунку, утіхи в мистецтві. Здається, персонаж от-от готовий заграги, щоб хоч трохи розвіяти власну пригніченість своїм нелегким життям. Так художник вкотре протиставляє матеріальну скруту ромів багатству їхньої культури та музики. І сам образ юного скрипаля постає як уособлення віри в хороше майбутнє та прагнення до прекрасного, притаманних цьому народові.

Рис. 2. Янош Валентині «Хлопчик-скрипаль», 1878

Полотно «Циганська школа» композиційно побудоване навколо групи ромських дітей, що уважно слухають настанови скрипаля-вчителя (рис. 3). Їхні обличчя сповнені зосередженості та захоплення, посмішок та занепокоєння. Пози, жести, міміка передають невідомо захоплення музикою. Діагональні лінії (фігура вчителя, нахили інструментів) створюють відчуття руху, активного творчого процесу, дуже вдало переданого цим прийомом (Gypsy School, n. d.).

Скромне інтер'єрне оточення та простий одяг персонажів відображають реалії побуту ромської школи кінця XIX ст. Водночас, сам процес навчання музики постає як шлях передачі безцінного духовного надбання від старшого ромсько-угорського покоління меншому, який здійснюється за будь-яких умов. Це лише підкреслює силу духу цих людей, їхнє нездоланне прагнення до мистецтва і гармонії. Тому «Циганська школа» постає як своєрідний музично-поетичний гімн життєстійкості та культурній самотності ромського народу. Вона демонструє неабияку майстерність Яноша Валентині в узагальненні національного колориту у динамічних жанрових сценах.

Рис. 3. Янош Валентині «Циганська школа», 1896

Митця вражала краса та колорит ромських танців та пісень, щирість почуттів простих людей (Valentiny János, 2016). Саме тому в картині «Улюблена мелодія» відчувається не лише професійний, але й особистісний досвід митця (рис. 4). Вона немов увібрала його захоплення музикою, пристрасну вдачу, зачарованість народними звичаями та емоціями. Твір пронизаний щирим ліризмом та життєрадісністю самого Валентині. Композиційним центром картини є дві ромські постаті – юнака-скрипача та дівчини, яка слухає його гру. Їхні фігури утворюють діагональну вісь твору, навколо якої розгортається музично-поетична дія. Скрипач зображений спиною до глядача, що концентрує увагу на його музиці та її сприйнятті слухачкою. Вираз обличчя та жести юної ромки передають задоволення, зачарування мелодією. Її образ сповнений природної грації та відкритості почуттів. Яскраві й контрастні кольори одягу підкреслюють насиченість та емоційну напруженість вечірньої сцени. Зображення натякає на романтичний порив та пристрасність, що пробуджуються під впливом чарівної музики (Valentiny János, 2016).

Рис. 4. Янош Валентині «Улюблена мелодія», кінець XIX ст.

Рис. 5. Янош Валентині «Хлопчик зі скрипкою», 1870

Ще на одній картині «Хлопчик зі скрипкою», художник зображує улюблений інструмент в ромських руках (рис. 5). Композиційно твір побудований навколо центральної постаті хлопчика, який сидить на підлозі, спершись на брудну стіну якогось вбогого приміщення з обшарпаними стінами. Його фігура та обличчя висвітлені, тоді як навколишнє середовище занурене у тіні – що концентрує увагу саме на персонажі. Зовнішній вигляд хлопця (подертий одяг, босі ноги), вказує на його бідність. Поряд із ним наявні ознаки повсякденної нужди – миска, глек, жмут соломи, яка слугує підстилкою. На контрасті з убогими реаліями, хлопець тримає скрипку, з якою, як вже зрозуміло, він не розлучається навіть у скруті. Його обличчя зосеред-

жене та задумливе. Це радше внутрішній спокій та смирення з обставинами, ніж відчай чи розпач (Valentiny, Janos, 2018). Здається, думки персонажа перебувають десь далеко – там, де звучить його уявна музика. Тож можна трактувати задум полотна як утвердження високого призначення мистецтва, його здатності возвеличити людський дух навіть у найскрутніших обставинах. Попри злидні та негаразди зовнішнього світу, в серці маленького рома живе краса, надихаючи його на творчість.

Аналізуючи низку картин Яноша Валентині, можна виокремити основні мотиви творчості художника. Це, перш за все, наявність великої кількості сюжетів на ромську тематику, де центральними є образи ромів-скрипалів. Переважання таких сюжетів пов'язано як з особистою прихильністю автора до музики, так і з прагненням втілити колоритний національний контекст. Центральною, і взаємопов'язаною з вищезгаданим є тема бідності та соціальної незахищеності цих персонажів у творчості Яноша Валентині.

Особливо зворушливо митець змальовує важку долю ромських дітей; протиставлення зовнішньої злиденності – внутрішньому світу героїв, духовному багатству, уособленому музикою та мистецтвом; ліризм та романтизація постатей юних скрипалів, наділення їх ореолом творчої обдарованості та натхнення. Таким чином, крізь сюжети й образи цих творів проступають гуманістичні ідеали та естетичні погляди самого Валентині – його віра у високе покликання мистецтва, здатність краси рятувати та перетворювати навіть найважчі життєві реалії. Твори на досліджувану тематику виконані в реалістичній манері, з детальним прописуванням тла і наявності предметів, що символізують соціальний статус зображуваних осіб. Художній манері Яноша Валентині

властиве підкреслення гармонії людини з довкіллям. Творам притаманний приглушений колорит із переважанням широкого спектра відтінків коричневого кольору. Але коли йдеться про традиційний костюм, переважає більш яскрава колірна гама. Динамічна виразність образів та ефект їхнього внутрішнього психологізму, ліризму досягається завдяки використанню світло-тіньових прийомів, спрямованих переважно на обличчя та відкриті частини тіла.

Висновки. Тему дослідження, присвячену зображенню ромів у поєднанні зі скрипковою тематикою у творчому доробку Яноша Валентині, обрано у зв'язку з багатовіковою інтеграцією ромської культури в угорську, завдяки чому вони й нині існують у тісному взаємозв'язку та переважно сприймаються як складники культурно-мистецької спадщини Угорщини.

З'ясовано, що полотна Яноша Валентині переважно відображали побут простих людей – угорських селян, ремісників, кочових ромів. Особливе місце в доробку художника посідає зображення ромів-музикантів зі скрипками як своєрідний мистецький маніфест угорської ідентичності. У п'яти проаналізованих картинах, виконаних у реалістичній манері, простежено типові для нього композиційні та колористичні рішення: динамізм та ліризм, декоративність, яскраві насичені кольори національних строїв. Підсумовано, що образи скрипалів-ромів символізують музикальність угорського фольклору, вільний мандрівний дух, нескореність та оптимізм, попри скрутне соціальне становище. Образи ромів-музикантів стали візитною карткою індивідуального стилю Яноша Валентині та потужним чинником угорського культурного самоусвідомлення, оскільки в них втілений національний угорський характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Gypsy School. *Hungarian National Gallery*. URL: <https://en.mng.hu/artworks/52423/> (date of access: 05.01.2024).
2. Kovács É. Black Bodies, White Bodies – ‘Gypsy’ Images in Central Europe at the Turn of the Twentieth Century (1880–1920). *Critical Romani Studies*. 2021. Vol. 3, no. 2. P. 72–93. URL: <https://doi.org/10.29098/crs.v3i2.75> (date of access: 11.01.2024).
3. Laura. Gypsy! (Part I). *Listal*. URL: <https://www.listal.com/list/gypsy-lauracristina> (date of access: 05.01.2024).
4. Lilla B. V. A cigányzene megjelenése a magyar kultúrában – Áldás vagy átok?. *Ujkor.hu*. URL: <https://ujkor.hu/content/ciganyzene-megjelenese-magyar-kulturaban-aldas-vagy-atok> (date of access: 05.01.2024).
5. Valentiny János. *CarolArt*. URL: <http://www.carolhu.blogspot.com/2016/01/valentiny-janos-1842-1902-magyar-festo.html> (date of access: 05.01.2024).
6. Valentiny, Janos. Oil On Canvas. Boy With Violin. *LiveAuctioneers*. URL: <https://www.liveauctioneers.com/en-gb/price-result/valentiny-janos-oil-on-canvas-boy-with-violin/> (date of access: 05.01.2024).

REFERENCES

1. *Gypsy School*. (n. d.). Hungarian National Gallery. Retrieved from <https://en.mng.hu/artworks/52423/>
2. Kovács, É. (2021). *Black Bodies, White Bodies – ‘Gypsy’ Images in Central Europe at the Turn of the Twentieth Century (1880–1920)*. *Critical Romani Studies*, 3(2), 72–93. Retrieved from <https://doi.org/10.29098/crs.v3i2.75>
3. Laura. (2015). *Gypsy! (Part I)*. *Listal*. Retrieved from <https://www.listal.com/list/gypsy-lauracristina>
4. Lilla, B. V. (n. d.). *A cigányzene megjelenése a magyar kultúrában – Áldás vagy átok?* [The appearance of Gypsy music in Hungarian culture – A blessing or a curse?]. *Ujkor.hu*. Retrieved from <https://ujkor.hu/content/ciganyzene-megjelenese-magyar-kulturaban-aldas-vagy-atok> [in Hungarian].
5. *Valentiny János*. [Valentiny Janos]. (2016). *CarolArt*. Retrieved from <http://www.carolhu.blogspot.com/2016/01/valentiny-janos-1842-1902-magyar-festo.html> [in Hungarian].
6. *Valentiny, Janos. Oil On Canvas. Boy With Violin*. (2018). *LiveAuctioneers*. Retrieved from <https://www.liveauctioneers.com/en-gb/price-result/valentiny-janos-oil-on-canvas-boy-with-violin/>